

Çakı Merkezli Bir Etnografik-Semiyotik Analiz: Altay Türklerinde Geleneksel Ekolojik Bilginin (GEB) Mekânsal ve Ritüel Örgütlenmesi

Çakı-Centered Ethnographic-Semiotic Analysis: The Spatial and Ritual Organization of Traditional Ecological Knowledge (TEK) among the Altai Turks

Arş. Grv. Dr. Adnan YILDIZ¹

Süreç/History

Geliş/Submitted: 15/12/2025
Kabul/Accepted: 07/03/2026
Yayın/Published: 25/06/2026

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author(s) declares that have no competing interests.

Telif Hakkı/Copyright

Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY-NC 4.0\) license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Öz

Bu çalışma, Altay Türklerinde Geleneksel Ekolojik Bilginin (GEB) güncel yaşamdaki işleyişini, çakının (чаакы) normatif bir eşik ve merkez düzeni olarak işleyişi üzerinden incelemektedir. Araştırmanın amacı, literatürde tanımlanan kozmolojik tasarımların günümüzde hangi biçimlerde sürdürüldüğünü ve nasıl aktarıldığını; çakının kozmolojik merkez tasarımıyla hareketle gündelik davranış alanlarına yayılan etik, düzenleyici ve öz-denetim temelli bir çevre ilişkisine nasıl dönüştüğünü ortaya koymaktır. Altay kozmolojik tasavvurunda dağ-ağaç-direk eksenli, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayan dikey bir merkez olarak kurgulanmakta; ayıl (айыл) bu düzenin yeryüzündeki mekânsal karşılığı olarak inşa edilmektedir. Çakı ise bu tasarımın hane ölçeğinde somutlaşan ve GEB kapsamında davranışı yönlendiren merkez nesnesi olarak ele alınmaktadır. Çalışmada GEB, yalnızca çevreye ilişkin teknik bilgi değil; insan-doğa ilişkisini düzenleyen etik, normatif ve öz-denetim temelli bir bilgi sistemi olarak ele alınmakta ve analitik çerçeve olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda kozmolojik merkez fikri, anlam üretimi kadar davranış düzenleme süreçlerini de açıklayan bir arka plan işlevi görmektedir. Araştırma, literatür taraması ile desteklenen ve Altay Cumhuriyeti'nde kırk gün süren saha çalışmasına dayanmaktadır. Saha sürecinde yönlendirilmiş görüşmeler, katımlı gözlemler ve görsel belgeleme yoluyla elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu çalışmada çakıya doğrudan ilişkin anlatılar içeren bir veri grubu değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, yazılı kaynaklar ve sözlü kültür ürünleriyle birlikte okunarak çakının ritüel, mekân, bellek ve çevreyle kurulan ilişkileri karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Bulgular, çakının misafirlik, arınma, toplayıcılık, av ve zaman tabuları gibi gündelik yaşam alanlarında davranışı düzenleyen; GEB çerçevesinde işleyen, izin-ölçü-sınır ilkelerini somutlaştıran ve toplumsal öz-denetimi destekleyen merkezi bir eşik düzeni oluşturduğunu göstermektedir. Bu çalışma, çakıyı sembolik bir merkez olmanın ötesinde, gündelik yaşamda GEB bağlamında işleyen normatif bir düzenleyici olarak ele alması bakımından literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çakı, Altay Türkleri, GEB, normatif eşik, axis mundi, kozmoloji, mekânsal bellek, çevre etiği.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study examines the functioning of Traditional Ecological Knowledge (TEK) in the contemporary lives of the Altai Turks through the operation of the çakı (чаакы) as a normative threshold and central ordering structure. The aim of the research is to demonstrate how cosmological designs described in the literature are sustained and transmitted today, and how the çakı, grounded in the cosmological conception of a central axis, is transformed into an ethical, regulatory, and self-regulatory environmental framework shaping everyday practices. In Altai cosmological thought, the mountain-tree-post axis is conceived as a vertical center linking the underworld, the earthly realm, and the sky; the ayıl (айыл) represents the spatial manifestation of this order on earth. The çakı is approached as the central object through which this design is materialized at the household level and through which behavior is regulated within the framework of TEK. In this study, TEK is treated not merely as technical environmental knowledge, but as an ethical, normative, and self-regulatory system organizing human-nature relations and serving as the main analytical framework. Within this context, the idea of a cosmological center functions as a background that explains not only meaning-making processes but also the regulation of behavior. The research is based on a forty-day fieldwork conducted in the Altai Republic and supported by a literature review. Data obtained through guided interviews, participant observation, and visual documentation were analyzed. A selected data set consisting of narratives directly related to the çakı was examined comparatively together with written sources and oral tradition materials. The findings indicate that the çakı constitutes a central threshold order that regulates behavior in everyday domains such as hospitality, purification, gathering, hunting, and time-related taboos; operates within the framework of TEK; concretizes principles of permission, measure, and boundary; and supports social self-regulation. This study contributes to the literature by conceptualizing the çakı not merely as a symbolic center, but as a normative regulatory structure operating in everyday life within the context of TEK.

Keywords: Çakı, Altai Turks, TEK, normative threshold, axis mundi, cosmology, spatial memory, environmental ethics.

Paper Type: Research

Atıf için (to cite): Yıldız, A. (2026). Çakı Merkezli Bir Etnografik-Semiyotik Analiz: Altay Türklerinde Geleneksel Ekolojik Bilginin (GEB) Mekânsal ve Ritüel Örgütlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 503-519. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1842303>

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Afyonkarahisar/Türkiye, adnnyldzaku@gmail.com.

1. Giriş: Amaç, Kapsam ve Yöntem

Altay Türklerinin kozmolojik tasavvurunda dağ ve ağaç formları, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayan dikey bir merkez eksen olarak tasarlanmıştır. Güney Sibiry Türk topluluklarında çadırın gök kubbenin yeryüzündeki yansıması olarak kurgulanması, ağacın gökyüzünün direğiyle özdeşleştirilmesi, tündüğün² gökyüzüne açılan bir kapı olarak yorumlanması ve şamanın dokuz katlı gökyüzünü temsil eden kayın aracılığıyla yükselişi, “dünya ağacı/gökyüzü direği” fikrinin ritüel bağlamda somutlaşmasına imkân tanımaktadır (Ögel, 1995, s. 172). Bu kozmik merkez fikri, yalnızca mitik anlatılarda kalan bir semboller dizgesi değil; aynı zamanda mekânın kuruluşu ve davranışın düzenlenmesi düzleminde işler hâle gelebilen bir arka plan olarak okunabilir.

Eliade’nin (1992, s. 28, 37-38; 1994, s. 21, 29) “yaratılışın başladığı merkez” ve “dünyanın göbeği” olarak tanımladığı bu merkez fikri, kozmik düzenin yalnızca mitik anlatılarda değil, mekânın kuruluşu ve davranışın düzenlenmesi düzleminde de işleyebildiğini göstermektedir. Bu minvalde Altay Türklerinin geleneksel yurdu olan ayılın önüne dikilen at bağlama direği/çakı, söz konusu merkez eksen tasarımının gündelik mekânla özdeşleşen somut bir karşılığı olarak belirginleşmektedir. Çalışmada merkez/eksen tasarımı, Eliade’nin axis mundi kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilmekle birlikte, yerel mekân kurma biçimlerini açıklayan sınırlı ve karşılaştırmalı bir araç olarak kullanılmaktadır. Altay Türkleri bağlamında ayıl, çakı ve bunlarla ilişkili pratikler, evrensel bir kozmoloji şemasının doğrudan yansımaları olarak değil; yerel terminoloji, sözlü anlatılar ve gündelik uygulamalar içinde anlam kazanan düzenleyici unsurlar olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmada analitik öncelik, merkez fikrinin kuramsal genelleştirilmesinden ziyade, yerel pratiklerin kendi iç mantığı içinde izlenmesine verilmiştir. Böylece merkez/eksen kavramları açıklayıcı bir çerçeve işlevi görürken, yerel kozmolojik tasavvurların evrenselci modeller içine indirgenmemesi özellikle gözetilmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, çakının yalnızca sembolik bir “merkez işareti” olarak değil; gündelik pratikler içinde davranışı yönlendiren, sınır koyan ve öğreten bir eşik düzeni olarak nasıl işlediğini ortaya koymaktır. Ayrıca çakının misafirlik, arınma, toplayıcılık, av ve zamanla ilişkili tabular çerçevesinde hangi davranışları mümkün kıldığı, hangilerini sınırladığı ve bu sınırların nasıl içselleştirildiği de çalışmanın temel problem alanını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda temel araştırma sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: “Çakı, Altay Türklerinde çevreyle kurulan ilişkiyi “izin-ölçü-sınır” ilkeleri üzerinden düzenleyen bir davranış düzenine nasıl dönüşmektedir?”

Çalışmanın kapsamı, Altay kozmolojisi ve merkez sembolizmine ilişkin mitolojik ve kuramsal tartışmalar ile çakı etrafında şekillenen sözlü anlatılar, ritüel pratikler ve gündelik davranış kalıplarının birlikte değerlendirilmesini içermektedir. Literatürde Altay kozmolojisi, merkez sembolizmi ve ritüel-mekân örgütlenmesine ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak mitoloji ve sembolik tasarım ekseninde ele alınmış, çakı/konov yaz olgusu ise çoğu zaman işlevsel ya da betimleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın çakının, kozmolojik merkez tasarımından hareketle gündelik davranış alanlarına yayılan etik, düzenleyici ve sınır koyucu bir ilke olarak nasıl işlediği, özellikle GEB bağlamında bütüncül biçimde tartışılmamıştır. Bu çalışmanın özgünlüğü, çakıyı kozmik merkez sembolizmiyle sınırlı bir anlam alanı içinde ele almak yerine, saha verileri üzerinden davranış düzenleyici bir eşik olarak görünür kılmasında yatmaktadır. Bu doğrultuda çakı, hem gündelik pratikler içinde neyin, ne zaman ve ne ölçüde yapılacağını öğreten bir eşik pedagojisi üretmekte hem de boğum, tamga ve mekânsal yerleştirme aracılığıyla toplumsal bellek ve hiyerarşiyi kuran semiyotik bir düzenek olarak işlemektedir. Bu nedenle çalışma, çakıyı yalnızca sembolik bir “merkez işareti” olarak değil; saha anlatıları ve gündelik pratikler aracılığıyla çevreyle kurulan ilişkiyi düzenleyen, yaptırımsız fakat bağlayıcı bir normatif eşik düzeni olarak çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Bu incelemede GEB, çevreye ilişkin teknik veriler toplamı olarak değil; yerli ve yerel toplulukların kuşaklar boyunca gözlem ve deneyim yoluyla oluşturduğu, sözlü aktarım ve gündelik pratikler aracılığıyla sürdürülen ve insan-doğa ilişkisini etik ilkelerle birlikte düzenleyen yaşayan bir bilgi sistemi olarak ele alınmaktadır (Stevenson, 1996, s. 280). Kültürel aktarım yoluyla nesilden nesile iletilen bu bilgi ve inançlar bütünü, gündelik yaşam içinde işleyen bir düzenleme çerçevesi üretmekte ve çevreyle kurulan ilişkilere yön vermektedir (Berkas, Colding ve Folke, 2000, s. 1252-1253). GEB’e ilişkin literatürün etnobotanik, etnobotanik, insan ekolojisi (etnoekoloji), agroekoloji ve çevresel coğrafya gibi disiplinler aracılığıyla genişlemiş olması, bu bilgi sisteminin insan ekolojisi ekseninde çok bileşenli bir araştırma alanı olarak ele alınmasını mümkün kılmıştır (Berkas, 2008, s. 50). Kültürel

² Tündük: Geleneksel Altay çadırının üst kısmında yer alan dairesel boşluk, hava boşluğu.

ekoloji yaklaşımı da toplumların çevreleriyle kurdukları ilişkinin ampirik ve sembolik boyutlarının birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Aça, 2022, s. 2). Bu çalışmada söz konusu literatür, çakının çevreyle kurulan ilişkiyi nasıl düzenlediğini anlamaya yönelik kavramsal bir arka plan olarak kullanılmaktadır.

Çakının etrafında şekillenen sözlü anlatılar, ritüel pratikler ve davranış kalıpları, bu çalışmada folklor alanının sunduğu analitik imkânlar aracılığıyla birlikte okunmaktadır. Folklor teriminin Thoms (1994, s. 52) tarafından sözlü iletişim ve pratik yoluyla aktarılan geleneksel bilgi ve inanışlar bütünüyle ilişkilendirilmesi, çakı çevresinde oluşan anlatı-pratik bileşiminin analitik veri olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. UNESCO'nun 1989 tarihli "Geleneksel Kültür ve Folklorun Korunması Tavsiyesi" belgesinde folklorun maddi ve manevi kültür unsurlarını kapsayan geniş bir alan olarak tanımlanması da çakının, bu çalışma kapsamında, hem mekânsal bir yerleştirme unsuru hem de GEB çerçevesinde davranış düzenleyici bir pratik alanı üretmesini açıklayıcı bir zemin sunmaktadır (UNESCO, 1989).

Bu bağlamda "izin-ölçü-sınır" ifadesi, tek bir yerli terime indirgenmiş sabit bir kategori olarak değil; saha anlatıları ile yazılı kaynakların birlikte okunmasıyla oluşturulan analitik bir çerçeve olarak ele alınmaktadır. GEB kapsamında değerlendirilen bu çerçeve, arınma, toplayıcılık ve av pratikleri ile misafirlik ve ikram düzenlemelerinde ortaya çıkan ölçülülük, pay ve kaçınma ilişkileri üzerinden izlenebilmektedir. Çalışmada bu kavramsal düzenleme, çakının gündelik yaşam pratikleri içindeki konumu açıklığa kavuşmaktadır.

Çalışma, literatür taraması ile saha derlemesini birlikte içeren nitel bir yaklaşımla kurgulanmıştır. İlk aşamada Altay kozmolojisi, destan geleneği, çakı/konoviyaz ve ritüel-mekân örgütlenmesine ilişkin yayımlanmış çalışmalar incelenmiş, araştırmanın analitik çerçevesi bu literatür üzerinden oluşturulmuştur. İkinci aşamada Altay Cumhuriyeti'nde yürütülen saha çalışmasında katılımlı gözlem ve yönlendirilmiş görüşmeler yoluyla veriler derlenmiştir. Görüşmelerin tamamı kaynak kişilerin onamı alınarak ses ve video kaydıyla gerçekleştirilmiş; her bir görüşme derleme sonrasında yazıya aktarılmıştır. Görüşmelerin ortalama süresi yaklaşık 1 saattir.

Saha çalışması, Gorno-Altay, Karakol, Kulada, Onguday, Aktaş, Beşözök, Şırgatı, Kamlak ve Çemal başta olmak üzere farklı yerleşim ve ziyaret alanlarını kapsamaktadır. Bu süreçte toplam yirmi sekiz kaynak kişiyle görüşülmüş, makale kapsamında ise çakıya doğrudan ilişkin anlatılar içeren on dört kaynak kişinin verileri değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye dâhil edilen kaynak kişilerin temel sosyo-demografik özellikleri (yaş aralığı, cinsiyet, yerleşim, rol/konum) çalışmanın sonunda yer alan Tablo 1'de özetlenmiştir. Sözlü anlatılar metin içinde KK kodlarıyla, saha gözlemleri ise arşiv resimleri aracılığıyla gösterilmiştir. Anonimleştirme amacıyla tüm kaynak kişiler KK kodlarıyla ifade edilmiş, saha kayıtları (ses/video) ve kullanım koşulları için kaynak kişilerden onam alınmıştır. Makalede kullanılan saha görsellerinin tamamı araştırmacı tarafından üretilmiştir. KK kodlarına ilişkin içerik bilgileri etik ilkeler gözetilerek çalışmanın sonunda sunulmuştur.

Bu çalışmada benimsenen çözümleme yaklaşımı, çakının yalnızca sembolik bir nesne olarak değil; gündelik pratikler içinde davranışı yönlendiren ve öğreten bir eşik düzeni kurduğu varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Yazılı kaynaklar, saha görüşmeleri ve görsel gözlem kayıtları birlikte ele alınarak çakıya ilişkin anlatılar tematik düzeyde okunmuş, bu anlatıların sahadaki mekânsal yerleştirmeler ve gözlemlerle kurduğu ilişki dikkate alınmıştır. Bu bütüncül okuma sürecinde tarihî ve mitik anlatılar ile güncel uygulamalar arasındaki süreklilik ve dönüşüm çizgileri izlenmiş, çakının kozmolojik ve semiyotik anlam katmanları ile gündelik normatif işleyişi aynı analitik çerçeve içinde değerlendirilmiştir.

Bu doğrultuda "eşik pedagojisi" kavramı, çakının mekânsal yerleştirme, boğum düzeni, yön tercihleri ve kullanım kuralları aracılığıyla bireye neyin, ne zaman, ne kadar ve hangi sınırlar içinde yapılacağını öğreten, yaptırımsız fakat bağlayıcı bir davranış düzeni üretmesini ifade etmektedir. Bu pedagojik işleyiş, GEB'in izin-ölçü-sınır mantığının gündelik pratikler içinde öğrenilmesini ve yeniden üretilmesini sağlayan merkezi bir düzenleme biçimi olarak değerlendirilmektedir. İzleyen bölümde, bu düzenleyici işleyiş çakının kozmolojik konumlanması ve ayıl-çakı ilişkisi bağlamında ele alınacaktır.

2. Bulgular ve Tartışma

2.1. Altay Kozmolojisinde Merkez Tasarımı ve Ayıl-Çakı İlişkisi

Altay mitolojik tasavvurunda Altın Dağ, Demir Dağ, Demir Kazık ve Altın Kazık gibi ifadelerle karşılık bulan "dünya dağı" anlayışı, kozmik düzenin bağlayıcı bir eksen etrafında kavranmasına

dayanmaktadır. Bu eksen fikri, şaman davullarındaki ikonografik düzenlemelerde de görünür kılınarak soyut bir kozmolojik tasarımın somut imgelerle pekiştirilmesini sağlamaktadır (Ögel, 2010, s. 58, 60; Bayat, 2006, s. 205). Altay kültürel bağlamında bu tasarım, yalnızca mitik anlatılarda değil; gündelik mekân kurgusunda ve ritüel yerleştirmelerde de işlevsel bir karşılık bulmaktadır. Bu açıdan çakı, hayvanların bağlandığı işlevsel bir ahşap sütun olmanın ötesinde; yurt direği, hayat ağacı, kozmik dağ ve merkez yapı gibi farklı merkez tasavvurlarının anlam katmanlarını tek bir yapıda yoğunlaştıran özgün bir eksen formu olarak belirginleşmektedir. Ayılın önünde ya da merkezinde konumlanan çakı, Altay kozmolojisinde kozmik düzenin hane ölçeğinde somutlaştığı bir odak nesne olarak işlev görmektedir (Resim 1). Böylece çakı, kozmik düzen, soy belleği ve normatif-ekolojik sınırları aynı eksen üzerinde birleştiren bağlayıcı bir yapı niteliği kazanmaktadır. Ayılın yalnızca barınma mekânı değil, kozmik düzenin hane ölçeğinde yeniden kurulduğu bir mikro-evren olarak kavranması, çakının bu odak işlevini daha görünür kılmaktadır. Nitekim ayılın, dünyanın düzeninin küçük ölçekte temsiline dönüşerek mekânı simgesel bir kuruluş mantığıyla örgütlediğine ilişkin değerlendirmeler, ayıl-çakı ilişkisinin yalnızca pratik bir yerleştirme değil, aynı zamanda düzenin sürekliliğini taşıyan bir kurulum olduğunu düşündürmektedir (Lvova vd., 2013, s. 74). Bu sürekliliği besleyen bir başka anlatı katmanı ise insan soyunun ağaç/direk ekseninde türeyişine ilişkin yaratılış formellerinde izlenmekte; böylece ayıl-çakı birlikteliği, köken anlatılarıyla da desteklenen bir “merkez kurma” mantığı içine yerleşmektedir (Radloff, 2008, s. 17-18).

Resim 1: Çakı/Ayıl

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Kamlak, 20.06.2024)

Saha verileri, çakının bu merkez işareti niteliğinin Türk dünyasındaki benzer eksen tasarımlarıyla ilişkili olduğunu da göstermektedir. Yakut ve Dolgan kültürlerinde yerleşimlerin yakınına dikilen ve tepesine kuş figürleri yerleştirilen uzun direklerin “Öskökö” olarak adlandırılması, kartal figürü aracılığıyla gökyüzünün kapısı ve Tanrısal kudret fikrinin somutlaştırılması, eksen tasarımının ritüel düzlemde nasıl kurulduğunu ortaya koymaktadır (Ögel, 1995, s. 173, 176, 179-180; 2010, s. 597-599). Benzer biçimde Resim 2’de görülen ve tündük (түндүк) boşluğundan gökyüzüne uzanan kartal figürü, çakının yalnızca sembolik bir unsur değil; güncel yerleşim düzeni ve mekânsal pratiklerle birlikte kurulan yaşayan bir merkez tasarımı olduğunu göstermektedir.

Resim 2: Kalbak-Taş Kutsal Alanında Ayıl Yerleşkesi (Çuy Nehri kıyısı)

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Onguday, 27.06.2024)

Bu merkez işareti geleneğinin bir başka örneği, İrtiş Nehri kıyısındaki Ostyak yerleşimlerinde köy merkezlerine dikilen ve “Tanrı’nın bıraktığı ağaç/demir direk” olarak nitelendirilen şehir direkleridir. Sunu ve kurbanın toplandığı bu direkler, aynı zamanda kozmik düzenin sürdürülmesi ve soyun bereketinin güvence altına alınmasıyla ilişkilendirilmektedir (Ögel, 1995, s. 177). Altay Türkleri bağlamında bu anlam alanı, çakı formunda yoğunlaşmakta; şehir direği, hayat ağacı ve kozmik dağ tasarımlarının merkezilik ve süreklilik vurgusu tek bir maddi yapı üzerinden güncel olarak yaşatılmaktadır.

Çakının terimsel karşılığı Altay Türkçesinde “at bağlama direği” anlamına gelmekte, Rusça etnografik literatürde ise *konov yaz* (коновязь) olarak adlandırılmaktadır (Çumakayev vd., 2018, s. 787). Bu durum, yerel kullanım ile akademik literatür arasında kavramsal bir sürekliliğin bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte çakı, tapınılan bir nesne olarak değil; kozmik dengeyi koruyan, soy belleğini düzenleyen ve mekânsal sınırları tanımlayan bir düzenin işareti olarak kavranmaktadır. Biçimsel olarak at bağlamaya yarayan bu nesne, yurt içi ve yurt dışı mekân kurgusunu birbirine eklemleyen bir eşik tasarımı şeklinde çalışmaktadır. Bu eşik işlevi, mikrokozmos düzeyinde ocak ve eşik üzerinden kurulan hane düzenini; tagıl³ (тагыл)-küre⁴ (күре)-oboo⁵ (ооо)-saçı (сачы/чачылга)⁶ dizgesiyle örülen makrokozmos tasarımına bağlamaktadır. Böylece çakı, GEB’in hem pratik hem de sembolik sürekliliğini mümkün kılan bir merkez unsuru olarak işlev görmektedir. Ölçü, pay, izin ve sorumluluk gibi ilkeler bu eksen üzerinden gündelik yaşama eklemelenmektedir.

Altay kozmolojisinde çakının “merkez direk/eksen” olarak betimlenmesi, literatürde çoğu kez sembolik ve mitik bir tasarım çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak saha verileri, çakının tekil bir sembol olarak değil; tagıl, süme (сүме; ritüel direkleri), jibek (жібек) ve calama (жалама) örgüsüyle birlikte işleyen çok bileşenli bir ritüel-mekân düzeni içinde konumlandığını göstermektedir. Kutsal dağ yamaçlarında kurulan tagıl alanlarında süme, çakı ve jibek direklerinin birlikte yer alması, calamaların renk kodları üzerinden Burhanist inanç katmanlarıyla ilişkilendirilmesi ve son dönemde yeşilin doğrudan doğa bağlantılı bir unsur olarak yorumlanması, merkez tasarımının güncel ekolojik-ritüel okumalarla genişlediğini ortaya koymaktadır (Ekeyeva vd., 2018, s. 11). Benzer biçimde Beşpeltir yakınlarında oluşturulan ritüel alanda üç çakı, altı tagıl, geyik figürlü süme ve oboo taş yığınlarının birlikte bulunması, bu alanın bir mikrokozmos gibi kurgulandığını ve çakının bu kurulum içinde merkezi bir düğüm noktası işlevi gördüğünü düşündürmektedir (Ekeyeva vd., 2018, s. 12). Kurumda köyünde gerçekleştirilen Çaga-Bayram kutlamalarında tagıl ve çakıların jibek ipleriyle birleştirilerek calamaların bağlandığı bir hat oluşturulması ve bu yolla gök, yer ve insanlar arasındaki ilişkinin ritüel düzenlekle görünür hâle getirilmesi de merkez fikrinin yalnızca mitik bir imge değil, toplumsal ölçekte yeniden kurulan bir mekân-etik örgütlenme olduğunu göstermektedir (Ekeyeva vd., 2020, s. 28; Vasiliyev, 2020, s. 22). Bu bağlamda çakı, sembolik okumalarla sınırlı bir merkez imgesi olmaktan çıkarak, gündelik mekân ve ritüel pratikler içinde işleyen normatif bir eşik düzeni olarak görünür hâle gelmektedir.

Kutsal mekânın gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı katmanlarının kesiştiği bir merkez olarak kavranması, Mircea Eliade’nin *axis mundi* kavramsallaştırmasıyla belirli bir düzeyde örtüşmektedir (Eliade, 1991, s. 18; 1992, s. 16, 19; 1999, s. 291-292). Ancak Altay inanç sisteminde bu merkez fikri, soyut bir kozmolojik tasarımın ötesine geçerek gündelik mekân kurgusu ve davranış düzenlemeleriyle birlikte işlemektedir. Çakının alt, orta ve üst bölümlerinin sırasıyla yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü temsil ettiğine ilişkin anlatılar, direğin üç katmanlı evren tasarımını hane ölçeğinde somutlaştıran işlevsel bir eksen olarak kurulduğunu göstermektedir (Toziyakova vd., 2020, s. 371). Bu yönüyle çakı, yalnızca kozmik bir simge değil; mekânsal, etik ve toplumsal sınırların birlikte yerleştirildiği bir düzenleyici odak olarak işlev görmektedir.

Somut nesneye yönelerek koruma ve kaçınma pratikleriyle görünür hâle gelen çakının kutsallığı, at kazığını kırmanın “ata mezarını kirletmek” ile eş tutulması, zarar gören ya da eskiyen çakıların yıkılmaması ve yıkıldıkları takdirde insanların geçmediği تنها alanlara taşınması yoluyla davranışsal kalıplara dönüşmüştür (Kazagaçeva, 2002, s. 231; KK6, 26.06.2024). Bu nitelikler, çakının tapınma nesnesi olmadığını, aksine kozmik dengeyi sağlayan ve soy belleğini koruyan bir düzenin işareti olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Direğin üst kısmının soyun geleceğine, orta bölümünün yaşayan

³ Altay Türklerinin dağ yamaçlarında yer alan ritüel mekânı, kurban sunağı.

⁴ Altay Türklerinin dağ yamaçlarında yer alan ritüel mekânı, kurban sunağı.

⁵ Ritüel amacıyla yığılmış taş yığınları.

⁶ Dinî olarak kurbanî serpmе/sunu yapmak.

nesile, alt kısmının ise soyun kökenine dayandırılması, kozmik eksen mantığı ile soy belleğini aynı yapıda birleştiren bir tasarım ortaya koymaktadır (Toziyakova vd., 2020, s. 371; KK1, 20.06.2024; KK12, 01.07.2024). Yeni bir yurt inşa edilirken ritüel eşliğinde ilk olarak çakının dikilmesi (KK7, 27.06.2024) ve bazı boylarda kuşların dahi konamayacağı şekilde sivri biçimde yapılması (KK5, 25.06.2024; KK14, 01.07.2024), Tanrısal mekâna gösterilen saygının maddi bir tezahürü olarak yaşatılmaktadır.

Resim 3: Sivri Uçlu Çakı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Karakol, 27.06.2024)

Bu doğrultuda çakının alt, orta ve üst bölümleri, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü katmanlarını aynı eksen üzerinde birleştirmekte ve sahada tespit edilen bu eksen nesnesi anlatılarda kozmik denge, soy sürekliliği ve yaptırım nitelikleriyle bütünleşmiş bir form sergilemektedir. Böylece çakı, hem “üç katmanlı evreni taşıyan eksen” hem de “ihlâl edildiğinde yaptırım üreten normatif bir eşik” olarak Altay anlatı ve pratiklerinde kurulan bağlayıcı bir düzenleyici unsur hâline gelmektedir. Bu normatif işleyiş, yalnızca mekânsal ve ritüel düzenlemelerde değil; destanlar ve sözlü anlatılar aracılığıyla öğretilen, aktarılan ve meşrulaştırılan bir bilgi alanı olarak da yeniden üretilmektedir.

2.2. Sözlü Kültür ve Destanlarda Çakının Kozmik ve Normatif İşlevi

Çakının merkezî konum, davranış sınırları ve ihlâl-yaptırım ilişkisi üzerinden kurulan düzenleyici işleyişi, mekânsal yerleştirmeler ve ritüel pratiklerle sınırlı değildir. Destanlar ve mitik anlatılar, bu işleyişin anlatı düzleminde nasıl kurulduğunu ve hangi sınırlar içinde meşrulaştırıldığını görünür kılmaktadır. Özellikle ihlâl, tersine çevirme ve müdahale sahneleri, düzenin korunmasına ilişkin normatif mantığın anlatı yoluyla aktarımını sağlamaktadır. Bu nedenle izleyen bölümde, çakının sözlü kültür ve destanlardaki kozmik ve normatif işlevleri örnekler üzerinden ele alınacaktır.

Altay kozmogonisini barındıran anlatılarda açık biçimde izlenen bu tasarım, Verbitskiy’in derlediği Altay Yaratılış Destanı’nda dünyanın dev balıklar üzerinde durduğu ve bu balıkların başlarının zincirlerle bir direğe bağlandığı anlatı üzerinden somutlaşmaktadır. “Onun başı az düşse tufanlar başlar imiş, / Tufanla taşan sular dünyayı kaplar imiş, / Baş zincirler ile bu yüzen bağlanmıştı” (Ögel, 2010, s. 433-434) dizeleri, evrenin dengesinin kozmik bir direğe bağlı olarak tasarlandığını göstermektedir. Direğin yerinden oynamasıyla tufan ve kaosun başlaması, bu yapının yalnızca betimleyici bir imge değil; düzeni koruyan bir eksen olarak kurgulandığını ortaya koymaktadır. Böylece kozmik direk, yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünü birbirine bağlayan düzenleyici bir merkez işlevi kazanmaktadır.

Eksen anlayışının destan anlatılarında daha ayrıntılı biçimde işlendiği örneklerden biri de Maaday Kara Destanı’dır. Bekki’nin (2007, s. 19) aktardığı sahnede, yurt eşiğinin önünde yer alan gümüş çakının dünyanın merkezinde konumlandığı; alt ucunun yeraltı dünyasına (Aybıstan), üst ucunun göğe (Üç Kurbustan), orta bölümünün ise yeryüzüne karşılık geldiği ifade edilmektedir. Bu betimleme, evrenin katmanlarının çakı üzerinde birleştiğini göstermekte; çakıyı yalnızca at bağlama işlevi olan bir nesne olmaktan çıkarak kozmik düzenin maddi karşılığı hâline getirmektedir. Böylece çakı, hane mekânında evren tasarımını taşıyan bir eksen olarak konumlandırılmaktadır.

Anlatılarda eksen tasarımı yalnızca kurulmakla kalmamakta; ihlâl üzerinden sınanarak normatif bir içerik de kazanmaktadır. Bu bağlamda Kara-Kula Kağan’ın çakıyı yıkma girişimi, çakının

dokunulmazlığını görünür kılan belirleyici bir örnek sunmaktadır. Yurt kapısının önünde yer alan çakının alt ucunun çekilmesiyle yeraltından bahadırların çıkması ve bunun Aybistan'ın direği olduğunun bildirilmesi, üst kısmının çekilmesiyle ise Üç Kurbustan'a ait olduğunun söylenerek yeniden yerine yerleştirilmesi (Naskali, 2021, s. 60-61), kozmik eksenin ihlâlinin mümkün olmadığını anlatı düzleminde açık biçimde ortaya koymaktadır. Yıkma girişiminin hemen ardından Altay'a kar ve yağmur yağması, doğanın kozmik düzenin bozulmasına verdiği tepkiyi anlatı mantığı içinde görünür kılmaktadır. Surazakov'un yorumu doğrultusunda bu sahne, çakının mekânda yaşamın sürekliliği ve Maaday Kara'nın ebediliği ile ilişkilendirilmesini de mümkün kılmaktadır (Toziyakova vd., 2020, s. 371). Bu anlatı, çakının yalnızca kozmik eksen temsil etmediğini, aynı zamanda ihlâl karşısında yaptırım üreten normatif bir eşik olarak işlediğini göstermektedir.

Benzer eksen ve norm kurgularının farklı destanlarda yinelenmesi, çakının sözlü kültür içinde süreklilik kazanan bir düzenleyici ilke olarak aktarıldığını göstermektedir. Kögüldey-Baatır Destanı'nda direğin üst ucunun Üç Kurbustan'a, alt ucunun Boz Erlik'e ait olduğunun belirtilmesi ve saray/yurt inşası ile çakının birlikte anılması (Dilek, 2007a, s. 120), kozmik merkezin doğrudan mekân örgütlenmesine eklenildiğini ortaya koymaktadır. Aynı yapı, Ölöştöy Destanı'nda altın sarayın kapısında yer alan on iki boğumlu altın direk (Dilek, 2007b, s. 119), Kökin Erkey Destanı'nda altı boğumlu bronz at direği (Dilek, 2002, s. 197), Ak Tayçı Destanı'nda yinelenen benzer kurulum (Dilek, 2002, s. 134) ve Er Samır Destanı'nda geçen "*Altı boğumlu altın direği aya karşı tuttu*" ifadesiyle (Dilek, 2002, s. 34) ortak bir anlatı şemasına dönüşmektedir. Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, yurt ve soyun çakı aracılığıyla kozmik merkezle ilişkilendirildiği, çakının düzenin maddi taşıyıcısı olarak konumlandığı görülmektedir.

Düzen-kaos karşıtlığının normatif boyutu, destanlarda özellikle tersine çevrilmiş mekân kurguları üzerinden görünür kılınmaktadır. Katan-Kökşin ile Katan Mergen Destanı'nda yurt düzeninin bozulmasıyla kaosun ortaya çıkması, kahramanın müdahalesini saldırganlık değil, düzeni yeniden tesis etme zorunluluğu olarak meşrulaştırmaktadır (Dilek, 2007b, s. 268). Benzer biçimde Ölöştöy Destanı'nda çakının ters yerleştirilmesi, kozmik dengenin ihlâlini simgeleyen bir kırılma olarak sunulmakta, Kan-Mergen'in müdahalesiyle düzen yeniden kurulmaktadır (Dilek, 2007b, s. 241-243). Bu anlatılar, çakının yalnızca kozmik bir eksen değil; geleneğe aykırı davranışların yaptırımla karşılandığı normatif bir eşik olarak işlediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu destan ve anlatı örnekleri birlikte değerlendirildiğinde, çakının sözlü kültürde üç temel işlev üzerinden kurulduğu görülmektedir: evrenin katmanlarını birleştiren kozmik eksen, mekân ve soy sürekliliğini sağlayan merkez ve ihlâl edildiğinde yaptırım üreten normatif eşik. Bu çok katmanlı işleyiş, çakının Altay Türklerinde yalnızca sembolik bir unsur olmadığını, GEB kapsamında çevre, mekân ve davranış ilişkilerini düzenleyen bütüncül bir bilgi ve değer sistemi içinde aktarıldığını göstermektedir. Böylece çakı, destanlar aracılığıyla öğretilen ve meşrulaştırılan bir düzen ilkesi olarak, gündelik pratiklerde karşılığı bulunan ekolojik ve toplumsal bir norm hâline gelmektedir.

Bu anlatı örnekleri, çakının yalnızca kozmik düzeni temsil eden bir eksen olarak değil; ihlâl edildiğinde yaptırım üreten ve davranışı sınırlandıran bir normatif ilke olarak kavrandığını göstermektedir. Destanlar aracılığıyla aktarılan bu düzen anlayışı, yalnızca evren tasarımıyla ilişkin bir bilgi üretmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda toplumsal hiyerarşi, soy sürekliliği ve meşruiyet ilişkilerini de yapılandırmaktadır. Bu yönüyle çakı, anlatı yoluyla kurulan bir kozmik merkez olmanın ötesinde, toplumsal belleği düzenleyen ve anlamlandıran semiyotik bir göstergeye dönüşmektedir. Bu çerçevede izleyen bölümde, çakının toplumsal bellek ve hiyerarşi bağlamında üstlendiği gösterge değeri ele alınacaktır.

2.3. Toplumsal Bellek ve Hiyerarşi Bağlamında Semiyotik Bir Gösterge Olarak Çakı

Çakının kozmik düzenle kurduğu ilişki, gündelik yaşam içinde yalnızca inanç alanında değil; toplumsal statü, soy sürekliliği ve ilişki biçimlerini görünür kılan bir işaretler sistemi olarak da işlemektedir. Bu yönüyle çakı, maddi bir unsur olmanın ötesinde, yurt çevresinde algılanabilir semiyotik bir düzen kurmakta, bireyin toplumsal konumunu, aidiyetini ve davranış sınırlarını mekânsal olarak tanımlamaktadır. Giriş bölümünde ortaya konulan yöntemsel çerçeve doğrultusunda bu bölümde, çakının toplumsal bellek ve hiyerarşi üretimindeki işlevi, sözlü kültür verileri ve saha bulguları birlikte değerlendirilerek ele alınmaktadır.

Çakının ilk bakışta görünür olan semiyotik işlevi, direğin yüksekliği ve boğum sayısı üzerinden kurulan toplumsal hiyerarşide ortaya çıkmaktadır. Devrim öncesi dönemde boy ve soy liderlerine ait

çakıların 9-12, varlıklı ailelerin 6-7, orta halli ailelerin ise 3-4 boğumlu olarak dikilmesi (Mendeşeva, 2008, s. 250, 256-258; Tozyakova vd., 2022, s. 441), bu nesnenin statü belirleyici bir işaret olarak işlediğini göstermektedir. Güncel pratikte bu hiyerarşik düzenin tüm bölgelerde aynı yoğunlukta sürmediği görülmekle birlikte, bazı yerleşimlerde boğum sayısına ilişkin sembolik bilginin hâlen canlı olduğu saha verileriyle doğrulanmaktadır. Bu bağlamda çakı, bireysel mülkiyet göstergesinden çok, soyun köklülüğünü ve toprağa bağlanma biçimini ifade eden kolektif bir simgeye dönüşmektedir.

Sözlü kültür anlatıları, bu hiyerarşik ve sembolik düzenin mitopoetik düzlemde nasıl meşrulaştırıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır. *Ak Koñır Destanı*'nda zafer kazanan kahraman için "Gökyüzüne değen demir direk Ak Koñır için dikilsin!" ifadesiyle çakının iktidar, kutsallık ve meşruiyetle bütünleştiği görülmektedir (Elcan, 2015, s. 27-28). Benzer biçimde *Maaday-Kara Destanı*'nda Kögüdey-Mergen'e bahadırlığa erişmesinin nişanesi olarak altın çakı verilmesi, nesnenin hem prestij hem de iktidar armağanı olarak işlediğini göstermektedir (Kazagaçeva, 2002, s. 424; Tozyakova vd., 2020, s. 371). Bu anlatılar, çakının yalnızca fiziksel bir düzenleyici değil, toplumsal hiyerarşiyi kuran ve onaylayan sembolik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Çakının boğum düzeni, statü göstergesinin ötesinde, kozmik ve etik bir şema ile ilişkilendirilmektedir. Kaynak kişilerin aktarımlarına göre boğumlar, insan ruhunun yaşam döngüsündeki evreleri temsil etmektedir. Özellikle altı boğumlu çakılar; insanın dünyaya gelişi, yaşam süreci ve ölüm sonrası ruhun yönelimiyle ilişkilendirilmekte; bireyin yaşamı boyunca sergilediği davranışların ruhun akıbetini belirlediğine inanılmaktadır (KK4, 24.06.2024). Bu yorum, çakının yalnızca sembolik değil, davranışı yönlendiren normatif bir şema olarak da işlediğini göstermektedir. Çemal bölgesinde tespit edilen altı boğumlu çakılar, bu tasarımın güncel pratikte sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Resim 4: Altı Boğumlu Çakı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Çemal, 24.06.2024)

Yurt çevresinde çakının semiyotik olarak en yoğun biçimde işlediği alanlardan bir diğeri ise misafirlik pratiğidir. Çakı, hane eşiğinde kabulün maddi göstergesi olarak hem sözlü anlatılarda hem de güncel pratikte merkezi bir rol üstlenmektedir. *Er Samır Destanı*'nda misafirin çakı başında karşılanması ve burada saygı gösterilmesi, bu mekânın toplumsal ilişkilerin başladığı eşik olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Dilek, 2002, s. 49, 55-56). *Ak Tayçı Destanı*'nda da benzer bir kabul sahnesi yer almakta; kahramanın çakı yanında karşılanması, bu pratiğin anlatı geleneğindeki sürekliliğini göstermektedir (Dilek, 2002, s. 131).

Saha verileri, bu anlatıların güncel yansımalarının sürdüğünü ortaya koymaktadır. Beşözök yerleşkesinde kaydedilen misafir karşılama pratiklerinde, misafirlerin çakının hemen ardında karşılanması; süt, kurut (күрт) ve çegen (чеген) ikramlarının sunulması; dua, şarkı ve iyi dileklerle karşılanmanın gerçekleştirilmesi, çakının davranışsal bir ritüel sahne olarak işlediğini göstermektedir (KK12, 01.07.2024; KK13, 01.07.2024; KK14, 01.07.2024).

Resim 5: Çakı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Beşözök, 01.07.2024)

Resim 6: Misafir Karşılama

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Beşözök, 01.07.2024)

Misafirlik bağlamında boğum düzeni, süre ve niyetin sözsüz bir işaret dili olarak da işlev görmektedir. Atın üst, orta ya da alt boğuma bağlanması; misafirin kısa süreli, gün boyu kalıcı ya da gecelemleri gelişini ifade etmekte; ev sahibinin buna göre hazırlık yapmasını mümkün kılmaktadır (KK4, 24.06.2024; KK7, 27.06.2024). Böylece çakı, sözlü ifadeye gerek kalmadan toplumsal ilişkileri düzenleyen bir eşik protokolü üretmektedir.

Çakının uç kısmına ve gövdesine işlenen figürler ile boy tamgaları da bu semiyotik düzenin ayrılmaz parçalarıdır. At başı ve hayvan figürleri soyların kutsal hayvanlarını temsil etmekte, özellikle at başı, kutsiyetin görsel ifadesi olarak öne çıkmaktadır (KK4, 24.06.2024). Direğin orta bölümünde yer alan tamgalar ise soy kimliğini görünür kılarak çakıyı kolektif belleğin maddi taşıyıcısı hâline getirmektedir (KK5, 25.06.2024; KK7, 27.06.2024).

Çakının mekânsal yerleştirilmesi de semiyotik işlevini pekiştirmektedir. Yurt girişinin sağ çaprazında konumlanması ve iç mekândan görülebilir olması, tehlike anında ata hızlı ulaşmayı sağlarken; aynı zamanda güvenli alan ile dış dünya arasında bir sınır eşiği kurmaktadır. Gölgesinden zamanın tayin edilebilmesi ise çakının zaman-mekân algısında da işlevsel bir role sahip olduğunu göstermektedir (Toziyakova vd., 2020, s. 371). Mendeşeva'nın (2008, s. 257) değerlendirmesiyle, eski yerleşim alanlarında ayakta kalan çakılar, yurt ve konak yerlerinin somut hafıza izlerine dönüşmektedir.

Daha geniş ölçekte çakı, tamga-soy-sancak ilişkisi içinde toplumsal aidiyetin bütüncül bir göstergesi hâline gelmektedir. Güncel uygulamalarda soy sancağına ilişkin kararların kolektif biçimde alınması, bu işaret sisteminin çağdaş bağlamda da üretildiğini göstermektedir (Yabıştayev, 2013, s. 112, 115). Çakının yurt terk edilse dahi yerinden sökülmemesi, soy sürekliliğinin ve kutsal merkezin korunmasına yönelik normatif bir ilkeyle ilişkilidir (KK5, 25.06.2024; KK7, 27.06.2024).

Bu bağlamda çakı, kozmik düzenin yurt mekânındaki maddi karşılığı olmanın ötesinde; toplumsal bellek, hiyerarşi ve davranış sınırlarını aynı nesne üzerinde birleştiren semiyotik bir merkez olarak işlemektedir. Bu semiyotik yoğunluk, çakının yalnızca bireysel aidiyetleri değil, kolektif anlam üretimini ve bu anlamların gündelik yaşamda nasıl korunduğunu da görünür kılmaktadır. Böylece çakı etrafında kurulan işaretler dizgesi, toplumsal ilişkileri tanımlamakla kalmamakta; hangi davranışların mümkün, hangilerinin sınırlı ya da kaçınılması gereken pratikler olduğunu da örtük biçimde belirlemektedir.

2.4. Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında İzin-Ölçü-Sınır Yönetimi

Yerleşim ve yurt ölçeğinde sınır belirleyen bir tasarıma sahip olan çakının kurduğu merkezlilik, yalnızca mekânsal bir odak üretmemekte; aynı zamanda neyin, ne zaman, ne kadar ve hangi sınırlar içinde yapılacağını belirleyen bir davranış düzenini de işletmektedir. Bu bölümde kullanılan “izin-ölçü-sınır” ifadesi, sahada tek bir yerli terime indirgenmiş sabit bir kategori olarak değil; saha anlatıları ile yazılı kaynakların birlikte okunmasına dayalı yöntemsel ve analitik bir çerçeve olarak ele alınmaktadır. Bu çerçeve, gündelik pratiklerde eyleme başlamadan önce niyet bildirme ve izin isteme, eylemin niceliğini “gerektiği kadar” ilkesiyle sınırlandırma ve mekânsal ya da zamansal kaçınımlarla ihlâl çizgilerini tanımlama benzeri göstergeler üzerinden izlenebilmektedir. Bu çözümleme düzlemi, çalışmanın girişinde tanımlanan nitel yaklaşımın (literatür taraması/saha derlemesi) 2.4 bağlamındaki uygulama alanını oluşturmaktadır. Bu düzlem, saha anlatılarında tekrar eden sınırlandırma kalıplarının tematik olarak ayrıştırılması ve yazılı kaynaklarla karşılaştırılması yoluyla okunabilir hâle getirilmektedir.

Bu doğrultuda GEB, çevreye ilişkin teknik bilgi toplamı olmasının yanı sıra, pratik içinde işleyen etik ilkeler, kaçınımlar ve ölçülülük rejimleri aracılığıyla insan-doğa ilişkisini düzenleyen yaşayan bir bilgi sistemi olarak da anlaşılmaktadır (Berkes, Colding ve Folke, 2000, s. 1252-1253; Berkes, 2008, s. 50). Dolayısıyla çakı ekseninde görünür olan sınır, yalnızca mekânın kuruluşuna ilişkin sembolik bir düzen değildir. Gündelik yaşamda tekrar eden eylemler aracılığıyla öğrenilen, içselleştirilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir yönetim mantığına dönüşmektedir. Bu mantığın ritüel-mekân düzlemindeki kurulum ve işaret rejimi, 2.1’de gösterildiği üzere, çakının yalnızca hane ölçeğinde değil, kutsal alan örgütlenmesinde de düzenleyici bir merkez olarak yeniden kurulduğunu düşündürmektedir.

Yukarıda çerçevelenen izin-ölçü-sınır eksenini, özellikle suyla kurulan arınma pratiklerinde çakının ön ve arka kısmı üzerinden kutsal mekâna hangi hâl ile girileceği tasarımında kendini göstermektedir. Arjan-suu (аржан суу) ile arınma, kutsal bölgelerin ziyaret edilmesi, maral kökü (марал тамыры) ve maral boynuzu (марал мүүзи) banyoları, halk şifacılarına başvuru ve yanıklara yapılan müdahaleler, çakının çevresiyle örgütlenen flora ve fauna bilgisiyle eklenilerek gündelik hayatta görünür bir hâl almaktadır (KK2, KK3, 23.06.2024; KK12, KK13, KK14, 01.07.2024). Bu düzlemde arınma, yalnızca bir bakım tekniği değil, dış mekândan yurt içine geçişte uygulanması gereken “izinli ve ölçülü hâl”in davranışsal bir karşılığı olarak işlev görmektedir.

Aynı ilke, bitki ile kurulan ilişkilerde çakının pay ve sınır mantığında da izlenebilmektedir. Doğrudan davranış kalıbına dönüşen bu nitelik, arçın (арчын) dallarının toplanmadan önce ateşin beslenmesi, bireyin kendini soyağacıyla tanıtip niyetini bildirmesi, her daldan yalnızca iki parça alınması ve aynı alandan fazla toplama yapılmamasına özen gösterilmesi gibi ayrıntılarda belirginleşmektedir. Böylece çakının yurt içinde kurduğu “gerektiği kadar” ilkesi, doğayla kurulan ilişkiye de yansımaktadır. Bu nedenle toplayıcılık, teknik bir eylem olmanın ötesinde çakı merkezli bir etik ilişki kalıbına dönüşmektedir (KK7, 27.06.2024). Toplama eyleminin yeni ay döneminde yapılması,

ruhlardan izin istenmesi, aile bireyi sayısı kadar toplama yapılması, çift sayı kuralına uyulması ve yurt, bebek ile misafirin baş-gövde-ayak ekseninde arçın ile tütsülenmesi, arınmanın çakının sınır mantığıyla bütünleştiğini göstermektedir (KK4, 24.06.2024; KK9, KK11, 01.07.2024).

Bir diğer nitelik ise fazlalıktan kaçınma ilkesinde kendini göstermektedir. Günlük çaylardan şifalı otlara uzanan geniş kullanım alanında olumsuz etki görüldüğünde uygulamanın bırakılması, ampirik bir bitki etiğiyle bütünleşmekte ve bu durum, çakı ekseninde gelişen “fazlalıktan kaçınma” ve “ölçü” mantığıyla açıklanabilmektedir (KK3, 23.06.2024; KK10, 01.07.2024).

Diğer yandan bu koruma mantığı, av ve geçim pratiklerinde popülasyon ve süreklilik tasarımlarıyla görünür hâle gelmektedir. Orman ve av alanlarının sınırlı kullanımı, buna bağlı geliştirilen koruma rejimi, yeni kuşaklara bu bilgilerin gözlem ve tecrübe yoluyla aktarılması ve hayvanların çiftleşme dönemlerinde avdan kaçınılması gibi uygulamalar, “gerektiği kadar” ilkesinin doğrudan davranışa dönüştüğünü göstermektedir (KK9, KK11, 01.07.2024). Bu tasarımda fazlalık yalnızca israf değil; kozmik ve toplumsal düzeni bozma riski taşıyan bir ihlâl biçimi olarak kavranmaktadır. Bu sınır anlayışının maddi kültür düzlemindeki karşılığı ise, çakıya ilişkin temas ve bertaraf etmeme yönelimleriyle, ihlâlın yalnızca eylemde değil nesneyle kurulan ilişki etiğinde de çerçevelendiğini göstermektedir.

Bu noktada at kültürünün Altay coğrafyasında geçim, hareketlilik ve statü düzeniyle kurduğu tarihsel bağ da, çakı ekseninde kurulan normatif mantığın maddi ve iktisadi zeminini görünür kılmaktadır. Atın yalnızca bir ulaşım aracı değil, ekonomik süreklilik, toplumsal prestij ve üretim düzeniyle iç içe geçmiş bir yaşam ögesi olarak ele alındığı klasik etnografik değerlendirmeler, çakının “işlevsel nesne” boyutunun neden güçlü bir sembolik ve etik katmanla birleştiğini açıklayıcıdır (Yuhnev, 1903, s. 152; Potapov, 1977, s. 164; Radloff, 1956, s. 145-146; Kubarev, 2007, s. 55). Böylece çakı, yalnızca merkez tasarımın işareti değil, geçim ekonomisinin gündelik ritmiyle eklemlenen bir düzenleme düğümü hâline gelmektedir.

Son olarak aynı sınır ekseninin zamansal karşılığı, eşik mekânını tamamlayan eşik zaman tasarımıyla bütünleşmektedir. Gün batımının kızıl enir (кызыл энир) olarak adlandırılması ve bu zaman diliminde su alma, süt alma ya da kül çıkarma gibi gündelik eylemlerden kaçınılmasına dair oluşturulan tabular, çakının mekânda kurduğu sınırın zaman düzleminde de karşılık bulduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim yurt, günün belirli zamanlarında daha korumasız kabul edilmekte (KK1, 20.06.2024); ay evreleriyle kurulan zaman bilgisi, hayırlı işlerin yeni ay döneminde yapılması ya da belirli dönemlerde ertelenmesi, ağaç kesimi ve av gibi eylemlerin belirli ay döngülerine bağlanması yoluyla merkez ilkenin izin-ölçü-sınır tasarımını zamana yaymaktadır (KK8, 28.06.2024; KK13, 01.07.2024).

Bu çerçevede suyla arınma, bitkiyle temas, av sınırı ve zamanlama gibi farklı eylemler, aynı yönetsel mantık altında birleşmektedir. Çakının kurduğu merkezden izin istemek, gerektiği kadar almak, sınırı ihlâl etmemek ve doğru zamanda hareket etmek, gündelik pratiklerde tekrar eden bir düzenleme dizgesi üretmektedir. Ateşin ve ocağın beslenmesi, külün korunmasına ilişkin kaçınımlar, misafirlikte ikram ölçüleri, kabul eylemleri, süt saçılırları ve yön tercihleri de kutsal mekân ziyaretlerinde oluşturulan tabularla birlikte, çakı merkezli koruma tasarımının farklı bağlamlardaki yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır (KK4, 24.06.2024; KK7, 27.06.2024; KK12, KK13, KK14, 01.07.2024). Bu noktada eşikte kurulan davranış düzeninin kimi bağlamlarda süre ve niyetin sözsüz biçimde yönetilmesine imkân vermesi, 2.3’te ayrıntılandırıldığı üzere, izin-ölçü-sınır mantığının iletişimsel bir protokol olarak da işlediğini göstermektedir.

Çakının boğum, tamga ve yerleştirme gibi semiyotik düzeni; misafir karşılama ve kabulden arınma ve toplayıcılık pratiklerine, av-geçim ekonomisinden eşik zaman tabularına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Çok katmanlı bu anlam alanını tek bir çatı altında toplayan çakı, GEB’in izin-ölçü-sınır mantığını hem mekân hem de zaman düzleminde işletmektedir. Bu çerçevede çakı, yerleşim merkezinde, ritüel alanında ya da yurt eşğinde bulunan gizli bir mitik koddan ziyade, soy belleği ve ritüel meşruiyetle eklemlenen davranış düzenleyici bir merkez nesne olarak belirmektedir.

Çakının bu çok katmanlı işleyişi, yukarıda örneklenen gündelik pratiklerle sınırlı kalmamakta; sınırlandırma, ölçülülük ve izin mantığının farklı bağlamlarda yeniden tanındığı ve kurulduğu bir düzenleyici merkez olarak işlemektedir. Söz konusu bilgi, sembol ve davranış kalıpları, kimi zaman ritüel alanlarında, kimi zaman yerleşim ölçeğinde, kimi zaman da kolektif karar ve temsil pratikleri içinde yeniden dolaşıma girerek süreklilik kazanmaktadır. Bu süreklilik, izin-ölçü-sınır mantığının

törenselleşen dil, ritüel protokol, yön tercihleri, sayı düzenleri ve sunu pratikleri gibi kamusal göstergeler aracılığıyla yeniden tanınmasını ve kolektif ölçekte meşrulaştırılmasını mümkün kılmaktadır.

2.5. Kamusal Alanda Çakının Yeniden Üretimi ve Aktarımı

Çakının hane ölçeğinde kurduğu kozmolojik, semiyotik ve normatif düzen, gündelik tekrarlar yoluyla içselleştirilirken, bu düzenin kendisi zamanla farklı temsil ve aktarım kanallarında görünür hâle gelmektedir. Bu bağlamda çakı, yalnızca ayıl çevresinde işleyen bir merkez göstergesi değil; kolektif belleğin kamusal alanda yeniden üretildiği, tanındığı ve meşrulaştırıldığı bir kültürel işaret olarak da dolaşıma girmektedir. Böylece hane ölçeğinde kurulan merkez fikri, kamusal ölçekte süreklilik kazanan bir temsil mantığına dönüşmektedir.

Çok katmanlı bu anlam alanı, güncel tören, festival ve kurumsal temsil pratiklerinde belirgin biçimde görünürlük kazanmaktadır. Soy belleği ve ritüel meşruiyetle kurulan bağ, yerel bayram ve törenlerde yeniden dolaşıma girmekte ve çakı, yerel bir yurt işareti olarak kamusal bir kültürel eylem düzeyinde temsil edilmektedir. Bu geçiş, hane ölçeğinde kurulan merkez fikrinin kamusal ölçeğe taşınarak süreklilik kazanması bakımından önemlidir. Nitekim 11.07.2022 tarihli “El Oyun 2022’de at bağlama kazığının kutsanması ve dikilmesi töreni gerçekleştirildi” (Обряд освящения и установки коновязи состоялся на Эл Ойыне 2022) başlıklı haberde, XVII. Bölgeler arası El Oyun kapsamında yerel ustalar tarafından karaçamdan yapılan çakının kutsama ritüeli eşliğinde dikildiği, çakı üzerinde yer alan işlemler aracılığıyla yurdun demografik ve ekonomik niteliğinin okunabildiği aktarılmaktadır (El Oyun, 2022; Resim 7). El Oyun ve benzeri yerel bayramlarda siyasal katılımcıların da törende yer alması, çakının kutsanmasını bireysel bir ritüel olmaktan çıkararak kamusal alanda meşruiyet kazanan bir miras pratiğine dönüştürmektedir.

Resim 7: 2022 yılı El-Oyun Töreninde Çakının Dikilmesi

Kaynak: El Oyun, 2022 (E.T.: 08.12.2025)

Zamansal düzlemde her yıl yinelenen bu tören ve temsil biçimleri, GEB’in yalnızca geçmişe ait bir bilgi birikimi olmadığını, aksine yaşayan, güncellenen ve toplumsal bağlamda yeniden örgütlenen bir çevre yönetimi ve kimlik sistemi olduğunu ortaya koymaktadır. Post-Sovyet dönemde soy hareketlerinin güçlenmesiyle birlikte, tamga, çakı ve benzeri maddi unsurların kamusal alanda yeniden görünürlük kazanması, koruma, aktarım ve meşruiyet eksenini toplumsal zeminde pekiştirmiştir (Yabıştayev, 2013, s. 112). 1990’lı yıllardan itibaren “soy bayramı” adıyla süreklilik kazanan bu ritüel pratikler, çakının bir kalıntı değil, güncel bağlamda yeniden kurulan ve aktarılan etkin bir düzenleyici unsur olduğunu göstermektedir.

Soy bayramlarının ve ritüel toplantıların belirli sayısal kalıplar, yön tercihi ve sunu düzenleriyle örülmesi, çakı ve ayılın kamusal ölçekte yeniden üretimini yalnızca “temsil” değil, aynı zamanda “normatif bir tekrar” olarak görünür kılmaktadır. Bu tür törenlerde ayıl ve çakının zorunlu varlığı, doğaya yönelme ve sununun belirli düzenler içinde icrası, mekânın ritüel olarak işaretlenmesini kalıcılaştıran bir pratikler bütünü üretmektedir (Jukovskaya, 1988, s. 24; Tadina, 2011, s. 151-152; Sagalayev i dr., 1990, s. 25). Böylece hane ölçeğinde kurulan eşik pedagojisi, tören takvimi içinde kolektif ölçekte yeniden öğrenilen ve meşrulaştırılan bir davranış rejimine dönüşmektedir.

Çakının kamusal alandaki bir diğer yeniden üretim biçimi, temsil ve pedagojinin kurumsal mekânlarda görünür hâle gelmesidir. A. V. Anohin Ulusal Müzesi'nin (Gorno-Altay El Müzey) alt katında, özgün ölçülere sadık kalınarak kurulan ayıl ve çakı yerleşkesi, hem maddi kültür bütünlüğünü koruması hem de ziyaretçilerin eşik-ocak-merkez düzenini doğrudan deneyimleyebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu yerleşke aracılığıyla ayıl içi hiyerarşi, iş bölümü ve mekânsal düzen, müze dili üzerinden süreklilik kazanan bir anlatıya dönüştürülmektedir (Resim 8).

Resim 8: Ayıl/Çakı Yerleşke Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, A. V. Anohin Ulusal Müzesi, (Altay Cumhuriyeti, Gorno-Altay, 19.06.2024)

Benzer bir pedagojik aktarım, Gorno-Altay Botanik Bahçesi (GABB) ve Üç Enmek Ziyaret Merkezi gibi alanlarda da gözlemlenmektedir. Katun Nehri kıyısında yer alan ve geniş bir alana yayılan GABB'de ayılın önünde çakı ile Totem Yolu'nun birlikte kurgulanması; kapıdan eğilerek girme-çıkma, ateşin merkezi konumu ve kapının doğuya yönelmesi gibi eşik-ocak-yön bilgisini davranış düzeyinde işletmektedir. Üç Enmek Ziyaret Merkezi'nde ise bu aktarım, uygulamalı ve deneyimsel bir öğrenme modeline dönüştürülmüştür. Ritüel, ekoloji ve geçim pratikleri; gözlem, uygulama ve katılım yoluyla ziyaretçilere aktarılmakta, bireyler pasif izleyiciler olmaktan çıkarılarak etik davranış kodlarını içselleştirebilen özneler hâline getirilmektedir.

Merkezin girişinde yer alan kurt tasviri, bilgilendirme panoları ve çakı formu, kozmogonik yaratılışa göndermede bulunan mimari göstergeler olarak ziyaretçileri karşılamaktadır. Çakı, kutsal merkez ile kutsal mekân arasındaki ilişkiyi maddi bir form üzerinden kurmakta; mekânsal sınırları belirleyerek ziyaretçilere uyulması gereken davranış kurallarını görünür kılmaktadır. Nitekim bilgilendirme levhalarında, çakının sınır kabul edilen noktasından sonra geçerli olan tabular, kaçınmalar ve saygı biçimleri açık biçimde belirtilmektedir (Resim 9).

Resim 9: Üç Enmek Ziyaret Merkezi Girişi - Çakı

Kaynak: Yazar tarafından çekilmiştir, (Altay Cumhuriyeti, Karakol Vadisi, 27.06.2024)

Saha verileri ve yazılı kaynaklar birlikte değerlendirildiğinde, çakının Altay Türklerinin kozmolojik birikimi içinde özellikle ayıl ölçeğinde somutlaşan bir merkez tasarımı sunduğu görülmektedir. Ancak bu merkez, yalnızca hane içi bir düzenleyici olarak kalmamakta; ritüel alanları,

kamusal törenler ve kurumsal temsiller aracılığıyla kolektif ölçekte yeniden kurulmaktadır. Eksenin dokunulmazlığı, boğum ve yerleştirme düzeninde merkezlilik, tamga ve figürlerle aidiyet, misafirlikte eşik tasarımı ve izin-ölçü-sınır mantığı; kamusal alanda da birbirini tamamlayan katmanlar hâlinde işlemektedir. Bu yönüyle çakı, hem yurt içi hem de yurt dışı davranış kodlarını belirleyen, GEB'in kamusal düzlemde yeniden üretilmesini sağlayan bütüncül bir düzenleyici ilke olarak görünürlük kazanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında yazılı kaynaklar, sözlü anlatılar, saha derlemeleri ve görsel belgeler birlikte değerlendirildiğinde, Altay Türklerinde GEB, çevreye ilişkin teknik ya da birikimsel bir bilgi düzeyiyle sınırlı kalmadığı; kozmoloji, mekân, ritüel ve gündelik davranış alanlarının birbiriyle eklemlendiği normatif bir ilişki sistemi ürettiği ortaya konulmuştur. Bu sistem, insan-doğa ilişkisinin yalnızca nasıl kurulacağını değil, aynı zamanda bu ilişkinin hangi etik ilkeler, sınırlar ve ölçüler çerçevesinde sürdürüleceğini belirleyen bütüncül bir düzen mantığına dayanmaktadır. Çalışmada merkez ve eksen kavramları, evrenselci bir kozmoloji şemasının doğrudan uygulanması olarak değil; yerel terminoloji, sözlü anlatılar ve gündelik pratiklerin iç mantığı içinde izlenebilen düzenleyici ilişkileri açıklayan sınırlı ve karşılaştırmalı analitik araçlar olarak kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular, bu normatif-ekolojik düzenin hane ölçeğinde ve gündelik pratikler içinde somutlaştığı temel odaklardan birinin çakı olduğunu göstermektedir. Ayl eşliğinde, yurt çevresinde ve ritüel alanlarında konumlanan çakı, işlevsel bir at bağlama nesnesi olmanın ötesinde; davranışı yönlendiren, sınır koyan ve izin-ölçü ilişkisini öğreten bir eşik düzeni olarak işlemektedir. Bu yönüyle çakı, kozmolojik tasarımın soyut bir anlatı alanı olmaktan çıkarak gündelik yaşama aktarıldığı, deneyim yoluyla öğrenildiği ve tekrar yoluyla içselleştirildiği somut bir temas noktası oluşturmaktadır.

Saha verileri, çakının yalnızca mitik ve sembolik bir anlam alanında kalmadığını; misafirlik, arınma, toplayıcılık, av pratikleri ve zaman tabuları gibi gündelik yaşam alanlarında tekrar eden davranış kalıpları aracılığıyla etkin biçimde işlediğini ortaya koymaktadır. Bu alanlarda gözlemlenen düzenlilik, çevreyle kurulan ilişkinin rastlantısal ya da bireysel tercihlere dayalı olmadığını; ölçü, sınır ve izin ilkeleri doğrultusunda yapılandırıldığını göstermektedir. Dolayısıyla çakı, GEB kapsamında yalnızca bir temsil unsuru değil, davranışın yönlendirildiği ve düzenlendiği işlevsel bir normatif mekanizma olarak belirmektedir.

Mitik anlatılar ve destanlar, bu düzenin anlatı düzleminde nasıl meşrulaştırıldığını ve kuşaklar arası aktarımının nasıl sağlandığını görünür kılmaktadır. Destanlarda çakının yerinden oynatılması, ters çevrilmesi ya da ihlâl edilmesiyle birlikte kaosu ortaya çıkması, kozmik düzenin bozulmasına ilişkin güçlü bir anlatı repertuarı oluşturmaktadır. Bu anlatılar, çakının yalnızca kozmik bir eksen ya da merkez işareti olarak değil; ihlâl edildiğinde yaptırım üreten, sınırları belirleyen ve düzeni koruyan normatif bir eşik olarak kavrandığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Böylece sözlü kültür ürünleri, anlatı ve pratik arasındaki sürekliliği sağlayan bir aktarım alanı olarak, gündelik yaşamda işleyen davranış düzeninin meşruiyet zeminini üretmektedir.

Zamansal düzenlemelere ilişkin bulgular, çakının mekânsal işlevinin eşik zaman tasarımlarıyla tamamlandığını göstermektedir. Ay evreleri, gün batımı vakti, bayram döngüleri ve belirli dönemlere ilişkin kaçınmalar, davranışın ne zaman ve hangi koşullarda gerçekleştirileceğini belirleyen bir zaman disiplini üretmektedir. Bu bağlamda mekân ve zaman, çakı etrafında bütünleşen bir normatif çerçeve içinde birlikte işlemekte; izin-ölçü-sınır mantığı yalnızca mekânsal değil, zamansal düzlemde de geçerlilik kazanmaktadır.

Bu veriler, GEB'in işleyişine dair temel bir çıkarımı da beraberinde getirmektedir. Çalışmada değerlendirilen yazılı ve sözlü kaynaklar ile saha gözlemleri, GEB'in dışsal yaptırımlara dayanan bir denetim sistemi üretmediğini; buna karşılık, gündelik tekrarlar yoluyla içselleştirilen, yaptırımsız fakat bağlayıcı bir yönetim mantığı sunduğunu ortaya koymaktadır. Çakı, bu mantığın öğrenildiği, deneyim yoluyla aktarıldığı ve davranışa dönüştüğü merkezi bir eşik düzeni olarak işlev görmektedir; bu yönüyle çalışmada tanımlanan "eşik pedagojisi"nin somut ve gözlemlenebilir taşıyıcısı hâline gelmektedir.

Çakının boğum, tamga ve yerleştirme düzeni aracılığıyla toplumsal bellek ve hiyerarşiyi görünür kıldığı; izin, ölçü ve sınır ilkelerini gündelik pratiklerde işlevsel hâle getirdiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle çakı, sembolik bir merkez imgesi olmanın ötesinde, çevreyle kurulan ilişkinin etik ve normatif boyutlarını somutlaştıran düzenleyici bir düğüm noktası oluşturmaktadır.

Kamusal alana ilişkin bulgular, bu düzenleyici işleyişin hane ölçeğiyle sınırlı kalmadığını göstermektedir. Törenler, festivaller, müzeler ve ziyaret merkezleri aracılığıyla çakı, kolektif belleğin kamusal alanda yeniden üretildiği, tanındığı ve meşrulaştırıldığı bir kültürel referans noktasına dönüşmektedir. Bu durum, GEB'in geçmişe ait bir bilgi birikimi değil; güncel bağlamlarda yeniden kurulan, aktarılan ve yaşayan bir ilişki sistemi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, çakının Altay Türklerinde kozmolojik tasarım, toplumsal bellek, ritüel meşruiyet ve çevre etiğinin kesiştiği çok katmanlı bir düzenleyici odak oluşturduğunu göstermektedir. GEB, bu odak üzerinden okunduğunda, izin-ölçü-sınır ilkeleri etrafında örgütlenen, davranışı yönlendiren ve sürekliliği güvence altına alan bütüncül bir normatif ilişki mantığı üretmektedir. Bu bağlamda çakı merkezli çözümleme, literatürde çoğunlukla betimleyici ya da işlevsel düzeyde ele alınan çakı olgusunu, eşik pedagojisi üreten normatif bir düzenleyici olarak kavramsallaştırması bakımından özgün bir katkı sunmakta; GEB'in işleyişini mekân, ritüel, zaman ve davranışın birlikte düzenlendiği bir sistem olarak anlamada güçlü ve açıklayıcı bir analitik çerçeve ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Aça, M. (2022). Geleneksel ekolojik bilgiye bir folklor araştırma projesinin penceresinden bakmak: Tespitler, sorunlar ve öneriler. M. A. Yolcu (Ed.), *Kaz Dağları ve geleneksel ekolojik bilgi* (ss. 1-24). Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bekki, S. (2007). *Maaday-kara destanı*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Berkes, F. (2008). *Sacred ecology*. New York: Routledge.
- Berkes, F., Colding, J., & Folke, C. (2000). Rediscovery of traditional ecological knowledge as adaptive management. *Ecological Applications*, 10(5), 1251-1262. [https://doi.org/10.1890/1051-0761\(2000\)010\[1251:ROTEKA\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1890/1051-0761(2000)010[1251:ROTEKA]2.0.CO;2)
- Çumakayev, A. E. (otv. red.), Ekeyev, N. V., Mayzina, A. N., Piyantinova, K. K., Tıdıkova, N. N., & Tyunteşeva, E. V. (redkol.). (2018). *Altaysko-russkiy slovar-Altay-orus sozlik*. Gorno-Altaysk: BNU RA «NII altaistiki im. S. S. Surazakova». (936 s.). ISBN 978-5-903693-51-1
- Dilek, İ. (2002). *Altay destanları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilek, İ. (2007a). *Altay destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilek, İ. (2007b). *Altay destanları-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekeyeva, E. V. (2020). Obryadovaya kultura altaytsev, svyazannaya s prirodno-kultovimi obyektami Respubliki Altay. E. V. Ekeyeva, İ. N. Muyteva & V. P. Oynoşev (Ed.), *Simvolika i obryadnost v traditsionnoy kulture altaytsev* içinde (ss. 5–74). Gorno-Altaysk: NİYYİ Altayistiki im. S. S. Surazakova.
- Ekeyeva, E. V., & Belekova, E. A. (2018). *Kultovaya atributika v traditsionnom mirovozzrenii altaytsev* (N. O. Tadişeva, Ed.). Gorno-Altaysk: NİYYİ Altayistiki im. S. S. Surazakova.
- Elcan, A. (2015). *Altay'dan destanlar*. Ardahan: Ardahan Üniversitesi Yayınları.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve din dışı*, (M. A. Kılıçbay Çev.). Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1992). *İmgeler ve simgeler* (M. A. Kılıçbay Çev.). Ankara: Gece Yayınları.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosu* (Ü. Altuğ Çev.). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Eliade, M. (1999) *Şamanizm* (İ. Birkan Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- G. Naskali, E. (2021). *Altay destanı-maaday-kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jukovskaya, N. L. (1988). *Kategorii i simvolika traditsionnoy kulturi mongolov*. Moskva: Nauka.
- Kazagaçeva, Z. S. (2002). *Altayskie geroičeskie skazaniya «Ochi-Bala», «Kan-Altın» (Aspekti tekstologii i perevoda)*. – Gorno-Altaysk: Gorno-Alt. tip. 352 s. (ISBN 5-93809-001-7).
- Kubarev, V. D. (2007). Kon i vsadnik v iskusstve drevnih kočevnikov, *V Izuçeniyi istoriko-Kulturnovo naslediya narodov Yujnoy Sibiri*, 6, 52-75, AKİN, Gorno-Altaysk.
- Lvova E. L., Oktyabrskaya İ.V., Sagalayev A.M., Usmanova M.S. (2013). *Güney sibirya türklerinin geleneksel dünya görüşleri-kainat ve zaman. nesneler dünyası*. (M. Ergun Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Mendeşeva, V. M. (2008). Kon v traditsionnoy kulture altaytsev. *Narody i religii Evrazii*, 2(2), 250-260.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II. cilt*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I. cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Potapov, L. P. (1977). *Kon v verovaniyah i epose narodov sayano-Altaya*. Leningrad: Nauka.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan I-II* (A. Temir Çev.). Ankara: Maarif Basımevi.

- Radloff, W. (2008). *Türklük ve şamanlık* (A. Temir, T. Andaç ve N. Uğurlu Çev.). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Sagalayev, A. M., Oktyabrskaya, I. V. (1990). *Traditsionnoe mirovozzrenie tyurkov Yujnoy Sibiri: Znak i Ritual*. Novosibirsk: Nauka.
- Stevenson, M. G. (1996). Indigenous knowledge in ecological research and resource management. *Ecological Applications*, 6(5), 1270-1274.
- Tadina, N. A. (2011). Kartina mira kak osnova kommunikativnoy kulturi altaytsev [Kartina mira kak osnova kommunikativnoy kulturi altaytsev]. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii*, 1(14), 146-153.
- Thoms, W. J. (1994). Folklor (S. Aygün, Çev.). *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 1(1), 52-54.
- Toziyakova, E. A., Badanova, T. A., Çerepanova, E. A. (2020). Kon batıra v strukture kontsepta «altay-kiji»/altaets: na materiale mifologii, folkloru, epası i literatury. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, 5(84), 370-372. <https://doi.org/10.24411/1991-5497-2020-00995>
- Toziyakova, E. A., Draçeva, S. I. (2022). «At»/«kon» v kontseptualnom prostranstve «altay-kiji»/«altaets» v kontekste natsionalnoy identičnosti: lingvokulturoloğičeskoe issledovanie. *Mir nauki, kulturi, obrazovaniya*, 3(94), 438-441. <https://doi.org/10.24412/1991-5497-2022-394-438-441>
- UNESCO (1989). *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-traditional-culture-and-folklore> (Eriřim tarihi: 04.02.2026)
- Vasiliyev, V. E. (2020). Altay v svete kulta gory i neba: K probleme proishojdeniya toponima. *Etnografiya Altaya i sopredelnyh territoriy: 10. Uluslararası Bilimsel Konferans Bildirileri* içinde (ss. 20-23). Barnaul: Altayskiy Gosudarstvennyy Pedagogičeskiy Universitet.
- Yabıştayev, T. S. (2013). Rodovye prazdniki altaytsev v etnokulturnom diskurse Respubliki Altay. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii*, 1(20), 112-117.
- Yuhnev, P. M. (1903). *Gorniy Altay i yevo naseleniye. T. 1: Koçevniki Gornovo Altaya. Vip. 2: Nezemledeğçeskiye promışlı koçevnikov Biyskovo uvezda*, Tipo-litografiya Glavnovo upravleniya Altayskovo okruga, Barnaul.
- Zvezda Altaya. (2022, 11 İyulya). Obryad osvyaşeniya i ustanovki konovyazi sostoyalcy na el oyine-2022. <https://zvezdaaltaya.ru/2022/07/obryad-osvyashheniya-i-ustanovki-konovyazi-sostoyalsya-na-el-ojyne-2022/> (Eriřim tarihi: 8 Aralık 2025).

Tablo 1:

	Doğum Yılı	Doğum Yeri	Öğrenim Dumunu	Mesleğİ	Boyu
KK1	1971	Kamlak	Doktora	Doçent	-
KK2	1952	Akjol	Lisans	Öğretmen	Üylük
KK3	1959	Beşözök	Doktora	Profesör	Küzen
KK4	1941	Çemal	Lisans	Filolog	Tüüs
KK5	1949	Kayırlık	İlkokul	Kayçı	Tölös
KK6	1974	Karakol	Lisans	Müzisyen	Todoř
KK7	1968	Karakol	Lise	Müze Bařkanı	Todoř
KK8	1956	Beltir	Lise	şaman	Ak-Kıpçak
KK9	1956	şırgatı	Ortaokul, Meslek Eğitimi	Çalışmıyor	Kobol
KK10	1975	şırgatı	Ortaokul, Meslek Eğitimi	Sanat Yönetmeni	Kobol
KK11	1970	şırgatı	Ortaokul, Meslek Eğitimi	Beden Eğitimi Öğretmeni	Küzen
KK12	1976	Beşözök	İlkokul	Çalışmıyor	Kobol, Todoř
KK13	1958	Beşözök	İlkokul	Çalışmıyor	Töles
KK14	1956	Mergit	İlkokul	Çalışmıyor	Mergit

ETİK KURUL İZİNİ

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: T.C. AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU

Tarih:18.12.2024

No:2024/496